

УДК 349.2;344.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2024-4-4>**СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ КЛАСИФІКАЦІЙНІ ВИМІРИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ****Ніколаєнко Наталія Олександрівна,**

доктор політичних наук, професор,

в.о. завідувача кафедри національної безпеки та політичного аналізу,

керівник Навчально-наукового центру дослідження

гібридних загроз національної безпеки на Півдні України,

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

ORCID ID: 0000-0002-2558-4749

Діордіца Оксана Сергіївна,

провідний фахівець кафедри національної безпеки та політичного аналізу

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

У статті розглядаються основні визначення поняття «колабораціонізм». Проведено історичний екскурс до виникнення та прояву даного явища під час Другої Світової війни, окреслено основні форми колаборації, вказано причини, за якими та чи інша людина може прийняти для себе рішення про злочинну співпрацю з державою-агресором. У статті авторка дійшла висновку, що явище колабораціонізму залежить від багатьох факторів: від економічних до військових та ідеологічних. Коло впливу агресора на потенційного колаборанта досить велике, тому відстежити та покарати зрадників буває досить не просто. Колабораціонізм як феномен війни – це складне суспільно-психологічне явище добровільної, зокрема ідейно-вмотивованої співпраці з ворогом у політичній, військовій, економічній, соціокультурній сферах життя, результатом якої є підрив національної безпеки країни, створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам держави. Зазначається, що колаборація – це завжди умисна діяльність на шкоду власному народу та державі, тому сьогодні врегулювання правових відносин на окупованих територіях України та зонах бойових дій неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом.

Ключові слова: національна безпека, тимчасово окуповані території, колабораціонізм, політична комунікація, політико-правова регламентація, політичні процеси, колаборант, державна зрада, колабораціоністи, колабораційна діяльність.

Nikolaienko Nataliya, Diorditsa Oksana. The essence and main classification dimensions of collaborationism

The article considers the main definitions of the term "collaboration". A historical excursion to the emergence and manifestation of this phenomenon during the Second World War is conducted, the main forms of collaboration are outlined, and the reasons for which this or that person may make a decision about criminal cooperation with the aggressor state are indicated. In the article, the author came to the conclusion that the phenomenon of collaboration depends on many factors: from economic to military and ideological. The circle of influence of the aggressor on a potential collaborator is quite large, therefore, it is not easy to track down and punish traitors. Collaboration as a phenomenon of a war is a complex socio-psychological phenomenon of voluntary, in particular, ideologically motivated cooperation with the enemy in the political, military, economic, socio-cultural spheres of life, the result of which is the undermining of the national security of the country, the posing a threat to state sovereignty, territorial integrity, the constitutional order and other national interests of the state. It is noted that collaboration is always a deliberate activity to the detriment of its own people and the state, therefore today the settlement of legal relations on the occupied territories of Ukraine and war zones is impossible without restoring justice and restricting a number of rights of individuals involved in collaboration, that it is possible to resolve exclusively by law

Key words: national security, temporarily occupied territories, political communication, political and legal regulation, political processes, collaboration, political communication, political and legal regulation, political processes, collaborator, treason, collaborationists, collaborative activity.

Актуальність дослідження. Термін «колабораціонізм» вперше з'явився у Франції, частина політикуму якої ще у 1940-му році відмовилася від опору агресії Німеччини і стала на шлях співробітництва з нацистським урядом.

Поняття колаборації з'явилося в контексті співпраці вішістської Франції з нацистською Німеччиною. Після Другої Світової війни слово «колаборація» в багатьох мовах (українській, польській, німецькій, данській) на щодень почали використовувати у значенні «зрада» або «співпраця з ворогом». У науковому значенні цей термін означає різні форми співпраці між окупаційною владою та місцевим населенням і їхніми елітами.

Не існує однієї точної дефініції колаборації. Цей термін вживають на позначення і політичної співпраці з окупантом, і служби у збройних формуваннях (колаборація військова) [1].

Мета статті – дослідити сутність явища колабораціонізму та визначити його основні кваліфікаційні виміри в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «колабораціонізм» почав активно входити в політичний дискус українських науковців з подіями 2014 року, а саме окупацією російською федерацією Криму, початком Антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, так званої «русской весны» – спроби російської влади розхитати соціальне становище українців у Південних та Східних областях, спробами схилити більшу частину населення до співпраці шляхом демонстрацій, радянської символіки та риторики про «соціалістичне майбутнє».

Особливо актуальним це поняття стало після 24 лютого 2022 року, під час повномасштабного вторгнення російської федерації та територію України.

В українському суспільстві є очевидний запит на покарання колаборантів, але й тим часом, присутнє роздратування тим, що покарання за таку діяльність не відповідає ступені тяжкості злочину, та й відсоток визнання вину-

ватості в українських судах у справах колабораціоністів – не надто високий. За даними Руху «ЧЕСНО», за підсумками 2022 року він склав 10 % [2].

Такий малий відсоток може бути пов'язаний з декількома факторами:

1. На даний час значна більшість колаборантів знаходиться на тимчасово окупованих територіях;

2. Проблема з кваліфікуванням злочину, адже, законодавство, яке стосується колаборації є новим для України;

3. Проблема з визначенням міри добровільності людини, яка пішла на співпрацю з окупантом;

Визначення «колабораціонізм» пережило складну еволюцію. Свою назву воно взяло від французького "collaboration" – співпраця, співробітництво – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн колабораціонізм кваліфіковано як злочин проти своєї держави, зрада. Залежно від рівня заподіяної шкоди колаборантом у правових нормах передбачено або довгострокове ув'язнення, або смертна кара [3].

В Україні покарання за здійснення колаборантом своєї протиправної діяльності визначається Кримінальним Кодексом України, а саме, Статтею 111 «Колабораційна діяльність». Назва визначена саме так для того, щоб була можливість відрізнити це поняття від інших кримінальних правопорушень, зокрема державної зради [4].

Стаття передбачає покарання у вигляді заборони обіймати певні посади, займатися певною діяльністю від 10 до 15 років, а також, можливе позбавлення волі строком від 12 до 15 років з можливістю конфіскації майна. Якщо ж діяльність колаборанта призвела до смерті людей, йому загрожує довічне ув'язнення, заборона обіймати певні посади, займатися певною діяльністю від 10 до 15 років з можливістю конфіскації майна.

Колабораціонізм можна кваліфікувати по-різному:

– це і публічне заперечення громадянином України здійснення збройної

агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; публічні заклики громадянином України до підтримки рішень дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (цивільний колабораціонізм);

– це може бути і добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (політичний колабораціонізм) [4].

Деякі науковці, такі як Валентина Шайкан, сутнісною ознакою колабораціонізму називає «добровільну чи вимушену співпрацю з ворогом у будь-яких сферах життя, що носили ознаки злочину». У методологічній частині свого фундаментального дослідження авторка ніби виводить за дужки пособництво та трудову діяльність робітників, селян, службовців адміністративних та інших установ, учителів, лікарів, агрономів та інших фахівців, чия суспільна активність під час окупації була спрямована на виживання. Вид співпраці за відсутності ознак злочину слід вважати таким, що не підлягає переслідуванню [5].

Явище колабораціонізму, на думку Валентини та Валерія Шайкан, виявляється неоднозначно в усіх його аспектах: юридичному, політичному, етичному, ідеологічному. В період Другої світової війни, колабораціонізм захоплювався і поширювався внаслідок дії навмисно створюваних гітлерівцями універсальних механізмів соціально-психологічного впливу на місцеве населення: наслідування, навіювання, зараження, переконання, залякування тощо. Необхідно розрізняти колабораціонізм націй, які мали власну державність напередодні Другої світової війни, і колабора-

ціонізм тих націй, що її не мали. Українці опинилися між двох злочинних окупацій, і їм необхідно було обрати меншу за злочином [6].

Автор відповідної дефініції в «Енциклопедії історії України» Іван Дерейко визначає колабораціонізм як добровільну співпрацю (на противагу вимушеній праці) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Водночас дослідник зазначає, що простежується дихотомія між власне колабораціонізмом, який передбачає наявність політичної угоди з окупантом, «кооперуванням» з окупаційною владою в цивільних галузях, а також «спільне ведення війни» (англ. co-belligerence) на боці окупаційних сил [7].

Це може означати, що які б високі не були цінності та погляди у людей, в умовах окупації примусово, добровільно, несвідомо, системно чи несистемно вони вступають у практику колаборації з ворогом. Навіть громадяни, які обирають шлях спротиву, задля виживання та боротьби змушені тимчасово прикидатися лояльними до окупаційної влади.

Намагаючись аналізувати ці протиріччя та складну й багатоманітну картину співпраці з ворогами як на бездержавних територіях, так і на територіях окупованих держав, Гелінада Грінченко та Елеонора Нарвселіус зосередили увагу на спробі виробити «формулу зради», зафіксувавши її соціологічні, моральні, політичні та психологічні аспекти. Дослідниці акцентували на тому, що «зрада» – це дії, сконцентровані навколо довіри, кордони якої було порушено. Водночас носіями зруйнованої довіри, правди та лояльності не обов'язково мусить бути держава, а відтак зрада та нестача відданості в часи війни трактувалися як такі, що здійснювалися щодо спільноти, до тих, хто був умовним своїм [8].

Сьогодні фахівці виділяють три основні форми колабораціонізму, а саме: державно-політичну, ідеологічну та військову.

У 1968 році історик С. Хоффманн запропонував провести відмінність між цими формами колабораціонізму.

На його думку, державно-політичний колабораціонізм може бути добровільним або примусовим. Він спрямований на підтримання громадського порядку та економічного життя (інтереси, що розділяються як окупантами, так і окупованими).

Друга форма колабораціонізму – ідеологічна – навмисна та індивідуальна, мотивована переконанням або ідеологічною угодою.

Польський історик Чеслав Мадайчик також розрізняє «шкідливий» і «корисний» колабораціонізм, але межі між цими формами співпраці досить розмиті [9].

Дослідник Я. Грицак називає види колабораціонізму – вимушений, добровільний та ідеологічний. Він зазначає, що навіть приречених на знищення євреїв примусили створити юденрати та поліцію для виконання німецьких розпоряджень, що стосувалися гетто. Автор зазначає, що в українському варіанті саме ідеологічний вид колабораціонізму не мав домінуючого місця. Дослідник погоджується з думкою Джона Армстронга, який дійшов висновку, що український колабораціонізм є найбільш чітко вираженим прикладом переважання етнічних мотивів [10].

Досить спрощений підхід до визначення терміну колабораціонізму належить О. Гісему та О. Мартинюку. Як вважають ці автори, колабораціонізм – явище, притаманне періоду Другої світової війни, означає співпрацю урядів, окремих осіб з окупантами. При цьому вони виокремлюють колабораціонізм – економічний, політичний, військовий, релігійний. Тому й колабораціоністами, за означенням цих авторів, є особи, які співпрацювали з окупаційною владою [11].

Науковець І. Дерейко, визначаючи походження терміну колабораціонізм, виходить із того, що нерівноправність партнерів і необхідність співпрацювати з окупантом своєї країни зумовила розрізнення термінів «співпраця» та «колабораціонізм» спочатку в суто агітаційних матеріалах країн антигітлерівської коаліції, а згодом і в історичній літературі. Для автора військовий колабораціонізм, який виник на Заході, завжди

був наслідком колабораціонізму політичного.

Здебільшого І. Дерейко розглядає проблеми військового колабораціонізму, тобто участі українців та представників інших національностей, радянських військовополонених у місцевих формуваннях німецької армії та поліції РКУ. Дослідник встановлює, що національний склад колаборантів був неоднорідний – основну масу становило місцеве населення конкретних регіонів (українці, кримські татари, поляки, білоруси), траплялися також росіяни, кавказці, євреї тощо [12].

У подальших працях І. Дерейко визначає колабораціонізм як добровільну співпрацю (на противагу вимушеній праці) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Він називає такі види колабораціонізму: побутовий, адміністративний, економічний, військовий, політичний та військово-політичний [13].

За даними досліджень, до колаборантів найчастіше належали такі соціальні групи: 1) інтелігенція (вчителі, лікарі, священики тощо); 2) репресовані та їхні родичі (силоміць колективізовані селяни або особи, чиї родичі стали жертвами політичних репресій); 3) асоціальні елементи (люди з кримінальним минулим, пияки, маргінали); 4) радянські військовополонені.

Отже, проблема колаборації набуває стереоскопічного вигляду, рельєфного, не одновимірного, де з одними лекалами підходити не можна. Крім того, навіть тепер в історичній науці, позбавленій ідеологічного диктату, розуміння колабораціонізму не вкладається в певні рамки, щодо яких є консенсус. Отож в історіографічній площині під час кожної спроби вивести дефініцію колабораціонізму для українського випадку це поняття постає як значення, що не задовольняє умови системи.

Висновки. Колабораціонізм як елемент військових дій має багатогранне суспільно-психологічне, історичне явище, яке в цілому характеризується ідейно вмотивованою співпрацею з ворогом у політичній, військовій, економічній,

соціокультурній сферах життя, результатом якої є завдання шкоди національній безпеці країни, створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам держави.

Отже, колаборація – це в більшості з умисна діяльність на шкоду державі, але зустрічаються випадки, коли важко

класифікувати це явище, тільки як добровільну згоду співпраці з ворогом. Сьогодні врегулювання правових відносин на окупованих територіях України та зонах бойових дій неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Кривий Ріг : Мінерал, 2005. 466 с.
2. Шайкан В., Шайкан В. Ідеологічні рудименти і український національно-визвольний рух. *Друга світова війна і доля народів України* : матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. Київ : Зовнішторгвидав, 2007. С. 369–380.
3. Енциклопедія історії України, редкол.: В.А. Смолій та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4. 528 с.
4. Narvselius E. And Grinchenko G. "FormulasofBetrayal": Traitors, Collaborators and Desertersin Contemporary European Politics of Memory, Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory. *Formulas of Betrayal*. 2018. 413 p.
5. Янковський Т. М., Золотар І. Колаборація. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/reherit/collaboration>
6. Леонов О. Колабораціонізм: очевидний злочин з неочевидними знаками. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3741121-kolaboracionizm-ocevidnij-zlocin-z-neocevidnimi-oznakami.html>.
7. Грабовський С. І. Колабораціонізм. Енциклопедія Сучасної України. редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446>
8. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu>.
9. Колабораціонізм – що це таке і хто такі колаборанти. URL: https://termin.in.ua/kolaboratsionizm/#Formi_kolaboracionizmu.
10. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. *Військово-історичний меридіан* : електронний науковий фаховий журнал. 2019. Вип. 1 (23). С. 5–24.
11. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Голокост в Україні (1941–1944): Словник-довідник. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Сфера, 2007. 100 с.
12. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки), Ін-т історії України НАН України. Київ, 2012. 174 с.
13. Дерейко І. Колабораціонізм, поняття, Енциклопедія історії України: Т. 4., редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін., НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. 528 с.
14. Олещенко Ю. Хто із голів громад має провадження щодо злочинів проти нацбезпеки? 2024. URL: https://www.chesno.org/post/6121/?fbclid=IwY2xjawFjWXleHRuA2FlbQIxMQABVhBQTos91FI2VyMfhkxapsqKmkiiP1DO2650Nu7XmpsBbHZ-BtpkMhVMDQw_aem_GPC6HjWmMzHIXG5wyCgSrQ.

REFERENCES:

1. Shaikan V. O. (2005). Kolaboratsionizm na terytorii reikhskomisariatu "Ukraina" i viiskovoi zony v roky Druhoi svitovoi viiny [Collaborationism on the territory of the Reichskommissariat "Ukraine" and the military zone during the Second World War]. Kryvyi Rih: Mineral. 466 s. [in Ukrainian].
2. Shaikan V., Shaikan V. (2007). Ideolohichni rudymenty i ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh [Ideological rudiments and the Ukrainian national liberation movement]. *Druha svitova*

viina i dolia narodiv Ukrainy: materialy 2-yi Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. Kyiv: Zovnishtorhvydav. S. 369–380 [in Ukrainian].

3. Smolii V. A. ta in. (2007). Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the history of Ukraine]. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, K.: Naukova dumka. T. 4. 528 s. [in Ukrainian].

4. Narvselius E., Grinchenko G. (2018). "FormulasofBetrayal": Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory, Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory. *Formulas of Betrayal*. 413 p.

5. Yankovskyi T. M., Zolotar I. (2019). Kolaboratsiia [Collaboration]. Retrieved from: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/reherit/collaboration> [in Ukrainian].

6. Leonov O. (2023). Kolaboratsionizm: ochevydnyi zlochyn z neochevydnyimi znakamy [Collaborationism: an obvious crime with non-obvious signs]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3741121-kolaboracionizm-ocevidnij-zlocin-z-neocevidnimi-oznakami.html> [in Ukrainian]

7. Hrabovskyi S. I. (2014). Kolaboratsionizm [Collaboration]. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. NTSh, K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-4446> [in Ukrainian].

8. Khavroniuk M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsionizm [Criminal liability for collaborationism]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu> [in Ukrainian].

9. N.a. (n.d.). Kolaboratsionizm – shcho tse take i khto taki kolaboranty [Collaborationism – what is it and who are the collaborators]. Retrieved from: https://termin.in.ua/kolaboratsionizm/#Formi_kolaboracionizmu [in Ukrainian].

10. Honcharenko O. (2019). Problemy instytutsiinoho vyznachennia termina kolaboratsionizmu, yoho vydiv ta oznak u suchasniï vitchyznianiï istoriohrafii [Problems of the institutional definition of the term collaborationism, its types and signs in modern domestic historiography]. *Military-historical meridian: electronic scientific journal*. Vyp. 1 (23). S. 5–24. [in Ukrainian].

11. Hisem O.V., Martyniuk O.O. (2007). Holokost v Ukraini (1941–1944): Slovnyk-dovidnyk [The Holocaust in Ukraine (1941–1944): Dictionary-reference]. Vyd. 2-he, vypr. i dop., Kyiv: Sfera. 100 s. [in Ukrainian].

12. Dereiko I. (2012). Mistsevi formuvannia nimetskoï armii ta politsii u Raikhskomisariati "Ukraina" (1941–1944 roky) [Local formations of the German army and police in the Reichskommissariat "Ukraine" (1941–1944)]. In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv. 174 s. [in Ukrainian].

13. Dereiko I. (2007). Kolaboratsionizm, poniattia [Collaborationism, concept]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 4., NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, Kyiv: Naukova dumka. 528 s. [in Ukrainian].

14. Oleshchenko Yu. (2024). Khto iz holiv hromad maie provadzheniia shchodo zlochyniv proty natsbezpeky? [Which of the heads of communities has proceedings regarding crimes against national security?]. Retrieved from: https://www.chesno.org/post/6121/?fbclid=IwY2xjawFjWXxleHRuA2FlbQIxMQABHbQTos91FI2VyMfhkxapsqKmkiiP1DO2650Nu7XmpsBbHZ-BtpkMhVMDQw_aem_GPC6HjWmMzHIXG5wyCgSrQ [in Ukrainian].